

Bewaert Heer Hollandt en Salicht Leyden

Een hommage aan
Cornelis Schuyt (1557-1616)

CORNELIS FLORISZOOM SCHUYT werd in 1557 geboren in Leiden als het vijfde kind van Floris Corneliszoon Schuyt (1526-1601) en Maria (jonge) Dirksdochter. Vader Schuyt was organist van drie Leidse kerken en was een van de vier Stadsspeellieden* in die tijd. Hij overleed in 1601 en werd in de Pieterskerk begraven. Over de jeugd van Cornelis Schuyt is relatief weinig bekend. In elk geval bezocht hij de Latijnse school en was hij Koraal (jongenszanger) in de Pieterskerk, waar zijn vader organist was. Hij was het enige kind uit het gezin dat musicus werd. Het muziekvak leerde hij van zijn vader en hij heeft ook enige tijd in het buitenland gestudeerd, met name in Italië. In 1581 keerde hij terug in Leiden, waar hij zijn verdere leven heeft gewoond en gewerkt als organist, stadsmusicus, stadsbeiaardier en componist. In 1593 huwde hij Cecilia Pietersdochter van Uytgeest; het huwelijk bleef kinderloos. Hij overleed op 12 juni 1616 en werd net als zijn vader in de Pieterskerk begraven.

De Hooglandse Kerk waar Cornelis Schuyt van 1593-1601 organist was, gezien vanaf de Beschuitsteeg. Foto: Theo Visser

Orgel- en religieuze praktijk tijdens Schuyts leven

Tijdens Schuyts leven speelden zich de reformatie en de contrareformatie af. Het Concilie van Trente vond plaats en de Tachtigjarige Oorlog hield huis—en daarmee ook beleg en ontzet van Leiden. Ook werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uitgeroepen. Deze gebeurtenissen hebben wellicht niet direct invloed gehad op Schuyts doen en laten, maar zeker zijn ze van belang geweest voor het (stads)politieke en religieuze klimaat, en daarmee op de orgelpraktijk. Een korte schets.

Rooms-katholiek Leiden

Van oudsher was het rooms-katholieke geloof het algemeen beleden geloof in Leiden. Al sinds de 14e eeuw was Leiden verdeeld in drie parochies, die kerken in de (St.) Pieterskerk (1121), de Hooglandse of St. Pancraskerk (1314) en de Onze Lieve Vrouwekerk (1330)*. De Pieterskerk en de Onze Lieve Vrouwekerk beschikten elk over twee orgels, die we nu zouden aanduiden

met het grote orgel en het koororgel. Het koororgel werd gebruikt tijdens de mis, de katholieke eredienst. Het klonk voor en na de gregoriaanse gezangen, en ook begeleidde het de meerstemmige zang in de mis en het lof. Het grote orgel werd tijdens de mis alleen gebruikt bij buitengewone gelegenheden, zoals plechtige missen en processies. De hoofdtaak van het grote orgel lag in bespelingen buiten de eredienst, bijvoorbeeld op markt- en kermisdagen. Terwijl de bespelingen in de eredienst natuurlijk werden uitgevoerd onder het gezag van de kerkelijke autoriteiten vonden de overige bespelingen veelal plaats in opdracht van de stedelijke overheid. Het salaris van de betreffende organisten werd dan ook zowel vanuit de kerk als vanuit de stedelijke overheid opgebracht.

De reformatie

De katholieke kerk kende in de loop van de eeuwen vele vernieuwingsbewegingen, die al dan niet van invloed waren op de invulling van de mis, en daarmee op het gebruik van het orgel voor religieuze doeleinden.

De reformatie, die in 1517 begon, is het meest ingrijpend geweest. Aanvankelijk trachtten Luther, Zwingli en Calvijn de katholieke kerk van binnenuit te hervormen, maar nadat de katholieke leiders de hervormingen resoluut had afgewezen, werd een scheuring onvermijdelijk. Aanhangers van de reformatie werden vervolgd door de kerk en door de staat onderdrukt. In eerste instantie troffen zij een veilig toevluchts-oord in de Noordelijke Nederlanden, maar ook hier vonden later vervolgingen en zelfs executies plaats. Desondanks volhardden de reformatiegezinden.

Beeldenstormen

Zo vonden bijvoorbeeld clandestiene openluchtbijeenkomsten plaats, waar de gemoederen zeer verhit raakten. Ze mondden o.a. uit in de beeldenstormen, waarin katholieke eigendommen werden aangevallen en vaak geheel of gedeeltelijk vernield of geconfisqueerd. Met de kerkinterieurs sneuvelden vaak ook de orgels. In Leiden woedden de beeldenstormen op 25 en 26 augustus 1566. In de Pieterskerk, bijvoorbeeld, viel het De Swart-koororgel ten prooi aan de “beroerten”, zo melden de archiefstukken*. Het hing destijds nog in de kooromgang –tamelijk laag en daarmee vatbaar voor vandalisme– en werd zodanig “vernield” dat een bijna gehele vernieuwing noodzakelijk bleek. Aldus begon De Swart in 1582 de herstelwerkzaamheden aan een orgel dat hij in 1560, 22 jaar eerder, had gebouwd.

Leidens Ontzet

Dit alles vormde de opmaat voor de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen de opstandigen in de Noordelijke Nederlanden en de katholieke koningen van Spanje. Leiden koos in 1572 de kant van Willem van Oranje. Nog in datzelfde jaar werd in Leiden de gereformeerde

eredienst ingevoerd en werden de katholieke kerken onder gereformeerd bestuur geplaatst. In de jaren 1573 en 1574 werd Leiden door de Spaanse troepen onder leiding van hertog Alva belegd. De troepen van Willem van Oranje ontzetten de stad in oktober 1574, een gebeurtenis die nog jaarlijks uitbundig wordt herdacht.

Zeven jaar later, in 1581, werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden opgericht.

De organist speelt door...

Bij de reformatie werd het orgelspel in de eredienst verboden door de nieuwe geestelijke overheid (synoden); dit gold zowel de solistische als de begeleidende rol van het orgel. Voor dit verbod werden diverse theologische en schriftuurlijke argumenten aangevoerd, maar men

werd het over deze kwestie niet eens. In de praktijk kregen de organisten in veel plaatsen de opdracht van de stedelijke overheid om gewoon door te gaan met de bespelingen voor en na de dienst en op andere dagen. De stadsoverheden –ook die van Leiden– handelden daarmee goeddeels onafhankelijk van de streng calvinistische inzichten. Men beschouwde orgels, orgelspel en organisten evenals klokken, klokkenstellers en beiaardiers als onderwerp van staatkundige en niet van kerkelijke aard, hoewel de orgels en klokken veelal in kerken waren geplaatst. De vroeger aangestelde, dus katholieke, organisten zetten hun taak dus voort, ook omdat eigenlijk niemand anders de kunst van het orgelspelen voldoende meester was; bekende voorbeelden zijn Jan Pieterszoon Sweelinck en onze Cornelis Schuyt.

... en begeleidt de gemeentezang

Intussen bleek het geen onverdeelde succes om de gezangen in de eredienst onbegeleid te laten. Ondanks veel tegenstand gingen er steeds meer stemmen op om

Interieur van de Onze Lieve Vrouwekerk

het orgel maar weer in te zetten. In Leiden werd de begeleiding van de gemeentezang in 1637 ingevoerd. De Hooglandse Kerk pakte de zaken direct voortvarend aan. Het orgel verdween uit het koorgedeelte –waar voorheen de mis werd opgedragen– en kwam te hangen tegen de torenwand in het schip, waar het nieuwe liturgisch centrum, de preekstoel, zich bevond. Bovendien werd het orgel door vader en zoon Van Hagerbeer voor zijn nieuwe functie met hoofd- en bovenwerk toegerust.

Cornelis Schuyt als (stads)organist en stadsmusicus

Op 1 maart 1593 werd Cornelis Schuyt aangesteld als stadsorganist. Dit kunnen we lezen in het Stads-Dienaers-Aanneemboek van Leiden. De opdracht wordt daar als volgt omschreven: “Sal spelen op stadsorganen in der kercken ... tot zodanigen uyren ende plaetsen tot recreatie ende verlusting van de gemeente ende omme deselve duer middel vandien te meer uyt herbergen ende taveernen te houden ... alle dagen na de avontgebeden zullen zijn gedaen ... telkens een uur lang”. Schuyt vervulde deze functie als organist van de Pieterskerk tot zijn dood in 1616 en in de Pancras- of Hooglandse Kerk tot 1601.

Daarnaast werd hij in 1593 aangesteld als stadsmusicus met als opdracht les te geven in zang, orgel- en cembalospel en zorg te dragen voor de muziek bij “ordinaryse ende extraordinarise maeltijden”, zoals bijvoorbeeld bij het bezoek van Prins Maurits in 1594, en in 1596 bij het Rederijkersfeest. Deze functie heeft hij vervuld tot 1610. Verder was hij van 1598 tot 1602 stadsbeiaardier op de beiaards in de torens van het stadhuis en de looihal. Aanvankelijk bedroeg zijn salaris 200 gulden per jaar. Aan het eind van zijn leven was dit verhoogd tot 450

gulden per jaar. Hiervan werd 300 gulden betaald door de kerkrentmeester en 150 gulden door de stedelijke overheid.

Cornelis Schuyt als componist

Helaas zijn er van Schuyt geen orgelcomposities bewaard gebleven. Wel overgeleverd zijn drie bundels madrigalen, een bundel met instrumentale werken en twee geestelijke vocale werken. Bij het ontbreken van orgelwerk dient hieronder een analyse van Schuyts madrigaaloeuvre* als toelichting op zijn compositietechniek en -stijl.

Schuyts madrigalen

Voor zover nu bekend heeft Schuyt 52 madrigalen nagelaten, verdeeld over 3 bundels die werden uitgegeven in 1600, 1603 en 1611. Voor twee bundels gebruikte hij Italiaanse teksten van o.a. Torquato Tasso

en Petrarca; de overige madrigalen schreef hij op Nederlandse teksten van Daniel Heinsius en anderen. De teksten betreffen meestal liefdespoëzie, maar lofzangen en andere wereldlijke onderwerpen zijn geen uitzondering.

Naast het tekstgebruik zijn ook de muzikale stijlinvloeden duidelijk te achterhalen. Schuyt maakte als jongeling in Leiden de laatste jaren voor de reformatie

bewust mee en is daarmee beïnvloed door de bloeitijd van de Nederlandse meerstemmige muziek; denk bijvoorbeeld aan de Leidse koorboeken. Door zijn verblijf in Italië maakte hij kennis met de renaissance en de Vlaamse en Venetiaanse polyfonie. In zijn composities zijn Italiaanse, met name Venetiaanse, stielelementen dan ook duidelijk aanwijsbaar. Zijn madrigalen zijn enerzijds actueel en geheel gecomponeerd in de stijl van die dagen, anderzijds zijn ze sterk verankerd in de strenge traditie van de Hollandse school. Het samen-

Exterieur van de Onze Lieve Vrouwekerk

gaan van beide elementen is karakteristiek voor die tijd, waarin middeleeuwse gotische elementen werden samengesmolten met elementen uit de renaissance.

Primo libro de madrigali

Als we de bundels in volgorde van verschijnen door-nemen, doen zich direct Schuyts bekendste werken voor: het beroemde madrigaal “O Leyda Gratiosa” en de vierstemmige canon “Bewaert Heer Hollandt en Salicht Leyden”. Ze staan in de bundel *Primo libro de madrigali* die in 1600 werd gepubliceerd. Deze bevat 16 madrigalen op Italiaanse teksten (o.a. van Torquato Tasso en Petrarca), die zijn geschreven voor een bezetting met 5 zangstemmen. Hiervan is “O Leyda Gratiosa” een lofzang op de stad Leiden, aan wie Schuyt zijn dank betuigt dat hij er veilig kan leven en componeren. De bundel wordt ingeleid met de 4-stemmige canon “Bewaert Heer Hollandt en Salicht Leyden”. Deze tekst stond destijds op de schilden die aan de voorgevel van het stadhuis hingen. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat Schuyt deze bundel heeft opgedragen aan zijn werkgever, de gemeente Leiden. Op haar beurt beloonde de gemeente hem met 24 gulden.

Hollandsche madrigalen met vijf, ses, ende acht stemmen

De tweede bundel *Hollandsche madrigalen* uit 1603 bevat 14 madrigalen voor een bezetting van 5, 6 of 8 stemmen. In de taalkeuze klinkt de invloed door van Tielman Susato, drukker en uitgever van muziekboeken te Antwerpen, die componisten opriep in de eigen (Hollandse) taal te componeren: “De Hollandse taal is niet onbequaem om de vrolikheyt die in de musyke verheyscht wordet sangwijs lustig uyt te drukken”. Hij vindt dat het madrigaal op Hollandse tekst een plaats moet verwerven in de wereldliteratuur naast de Franse chansons en de Italiaanse madrigalen. Een geslaagd voorbeeld is het Maastrichts Liedboek. Na de val van Antwerpen in 1585 kwam aan deze beweging langzaam een einde. Maar in Leiden, als broedplaats van humanisme en renaissance, heeft deze stroming nog enige tijd voortgeduurd, zelfs tot aan het begin van de 17e eeuw. In zijn *Hollandse madrigalen* heeft Schuyt o.a. gebruik gemaakt van teksten van Jan van Hout en Daniel Heinsius. Van de *Hollandsche madrigalen* zijn helaas slechts drie van de vijf (en meer) stemboeken

De eerste pagina van de partituur van “Bewaert Heer Hollandt en salicht Leyden” uit het *Primo libro de madrigali* (1600). Gepubliceerd met toestemming van het Regionaal Archief Leiden.

overgeleverd. Alleen de partijen van de superius (sopraan), tenor en bassus zijn bewaard gebleven, zodat we helaas moeten gissen naar de complete composities.

Hymeneo, overo Madrigali nuptiali et altri amorosi

De derde bundel uit 1611 bevat 22 madrigalen op wederom Italiaanse teksten: *Hymeneo, overo Madrigali nuptiali et altri amorosi*. Zij zijn geschreven voor een 6-stemmige bezetting. Verder is nog overgeleverd de bundel *Dodeci Padovane* en *altretante Gagliarde Composte nelli dodeci modi* met daarin 12 vijf- en zesstemmige instrumentele dansmuziekstukken geschreven in twaalf toonsoorten uit 1611 en “*Due Canzone fatto alla francese per sonare*”, twee geestelijke vocale werken uit 1611.

Schuyts klavierwerken

Dat er orgelcomposities van Schuyts hand zijn geweest, lijdt weinig twijfel. Niet alleen past het bij zijn staat

Exterieur van de Onze Lieve Vrouwekerk

van dienst; ook is het bewijs op papier geleverd – en tamelijk recent nog aan het licht gekomen. Pas begin jaren negentig stuitte de historicus Bert van Selm in de Leidse universiteitsbibliotheek op een catalogus van Schuyts bibliotheek. Deze werd opgemaakt kort na zijn dood in 1616 en maakt melding van o.a. “Vijf bundelen van verscheyden Tabulaturen, en Compositiën, van M. Corn. Schuyt als van andere, geschreven”.

Of deze klaviermanuscripten ooit zijn gepubliceerd, is niet zeker. Wel zeker is dat deze en andere vruchten van Schuyts arbeidzame leven te weinig opbrachten om zijn weduwe geldnood te besparen. De gemeente Leiden bood haar slechts gedeeltelijke financiële ondersteuning. Aanvullende middelen verwierf ze onder meer met de veiling van Schuyts bibliotheek op 17 maart 1617 door boekverkoper en publicist Jan Janszoon Orlers. De veilingcatalogus maakt weliswaar duidelijk wat er voor ons verloren is gegaan aan werk van Schuyt en anderen; met wat er wel bewaard gebleven is, heeft Schuyt een rijke erfenis achtergelaten.

Rob in 't Veld

* Geraadpleegde bronnen:

- Flor Peeters en Maarten Albert Vente, *De orgelkunst in de Nederlanden van de 16e tot de 18e eeuw*, Mercatorfonds Antwerpen, Gaade Amerongen, ISBN 90 6017 506 9
- T. Brouwer, *Sleutelstad-Organistad, Vijf eeuwen orgelgeschiedenis van Leiden*, De Walburg Pers Zutphen, ISBN 90 6011 454 X, 1979
- Max A. Prick van Wely, *Het orgel en zijn meesters*, Kruseman Den Haag, ISBN 90 233 0111 0, 1975
- Louis Peter Grijp, *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Salomé, Pelckmans, Meertens Instituut, Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 2002, ISBN 90 5356 586 8
- L.M.G. Arntzenius, H.H. Badings, J.B. Broeksz, F. Peeters, E.W. Schallenberg, J. Smits van Waesberghe, *Encyclopedie van de muziek*, Amsterdam Elsevier, Winkler Prins, 1957
- J. Robijns en M. Zijlstra, *Algemene Muziekencyclopedie*, Rusalka Toonkunstenaarsboek, de Haan Weesp, ISBN 90 228 4930 9, 1983
- Alfons Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt; muziek in Leiden van de 15e tot het begin van de 17e eeuw*, proefschrift Instituut Muziekwetenschap Utrecht, Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, Oosthoek- Libertas Utrecht, 1973
- Rudolf Rasch en Thiemo Wind, “The Music Library of Cornelis Schuyt”, in Albert Clement en Eric Jas, *From Ciconia to Sweelinck*, Rodopi, Amsterdam, 1994

* Stadsspeelieden, ook wel pijpers genoemd, waren in dienst van de gemeente. Bij belangrijke gebeurtenissen verzorgden zij de muziek; meestal blaasmuziek (trompet, trombone, kromhoorn, zink, schalmey, etc.). Zij waren dus te horen tijdens bij optochten, processies, omgangingen op kermis- en marktdagen, samenkomsten, feesten, etc.

* Vóór de reformatie werden de Pieterskerk en de Hooglandse Kerk aangeduid als St. Pieterskerk en St. Pancraskerk, onder verwijzing naar de heiligen aan wie ze waren gewijd. Omdat de reformatie zich tegen heiligenverering keerde, verviel een dergelijke naamgeving.

* De archieven geven aanleiding tot enige verwarring of het vernielde orgel nu de Hooglandse of juist de Pieterskerk betrof. Brouwer (zie geraadpleegde bronnen) gaat hier uitgebreid op in en concludeert dat het om de Pieterskerk moet gaan.

* Een madrigaal is een meerstemmige, polyfone, a capellacompositie op wereldlijke tekst. Karakteristiek voor deze vorm is de afwisseling van homofone en polyfone gedeelten. Beide technieken konden worden ingezet om de teksten (met veelal versregels van zeven en elf lettergrepen) uit te werken tot muzikale zinnen van elke gewenste lengte. Ook kon hiermee de aandacht op een of meer bijzondere woorden worden gevestigd. Als maatsoort komen we bijna uitsluitend de tweedelige maat tegen. De driedelige maat diende slechts ter afwisseling daarvan. In de madrigalen van Schuyt is de melodie vrijwel geheel diatonisch. Chromatiek wordt weinig toegepast; soms indirect als dwarsstand. Dissonanten worden ingevoerd en opgelost volgens de conventionele regels van het contrapunt.